

ΟΙ ΚΥΡΙΑΡΧΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ

Κάθε κοινωνία αποκρυσταλλώνεται και δομείται μέσω μιας εικόνας, μιας ολικής αναπαράστασης, μια κοσμοθεωρητικής αντίληψης γι' αυτό που η ίδια αποτελεί. Ο πυρήνας της ολικής αυτής αντίληψης / αναπαράστασης συντίθεται κάθε φορά από μία ή και περισσότερες αντιλήψεις για τον άνθρωπο. Έτσι ο άνθρωπος είναι ελεύθερος πολίτης στα πλαίσια της ελεύθερης αυτο-νομούμενης αρχαίας ελληνικής πόλης, χριστιανός υπήκοος και δουλοπάροικος στα πλαίσια μιας οικουμενικής χριστιανικής κοινωνίας, ον συνεχώς αναδυόμενο και αυτο-δημιουργούμενο στους κόλπους μιας ελεύθερης σύγχρονης εθνικής κοινωνίας, γεγονός βέβαια που δείχνει παράλληλα πως οι λέξεις και οι προτάσεις, μέσω των οποίων συγκροτείται μια κάποια αντίληψη για τον άνθρωπο, συνθέτουν ταυτόχρονα και τις κυρίαρχες αντιλήψεις γι' αυτήν τούτη την κοινωνία μέσα στην οποία και ζει ο άνθρωπος αυτός. Η άλλη πλευρά των αντιλήψεων για τον άνθρωπο είναι οι αντιλήψεις για την κοινωνία. Η εικόνα / αντίληψη που έχουν τα μέλη μιας δεδομένης ιστορικής κοινωνίας για τον εαυτό τους εμπεριέχει την εικόνα / αντίληψη που έχουν για την κοινωνία τους και αντίστροφα.

Πέραν τούτου, στην ίδια αυτή αντίληψη για τον άνθρωπο και την κοινωνία ενυπάρχει αναπόφευκτα και μια εικόνα για τον σύμπαντα Κόσμο. Όταν το Σύμπαν / Φύση προσωποποιείται στην εικόνα ενός Θεού, τότε η αντίληψη άνθρωπος / κοινωνία / κόσμος γίνεται άνθρωπος / κοινωνία / Θεός. Με άλλα λόγια, η αντίληψη που έχει ο άνθρωπος για τον εαυτό του συνδέεται μέσω της συνολικής αναπαράστασης για την κοινωνία του με την αντίληψη που έχει για τον Θεό. Και στην περίπτωση που η ολική αυτή κοσμοθεωρητική αναπαράσταση είναι τελειώς ασυνείδητη και διάχυτη μέσα σε κάποιον κοσμογονικό μύθο ή σύστημα μύθων, και τότε ακόμη η αντίληψη για τον άνθρωπο όχι μόνον είναι παρούσα, αλλά έχει και κομβική θέση στη ζωή της κοινωνίας αυτής. Είναι άμεσα ή έμμεσα συνδεδεμένη με την αντίληψη για τον θεό ή τους θεούς και τον Κόσμο.

Όλα συμβαίνουν με τέτοιο τρόπο ώστε θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο μετασχηματισμός της οποιασδήποτε κοινωνίας σηματοδοτείται, γίνεται αισθητός, από τη στιγμή που μια κάποια κριτική αρχίζει να ασκείται από τα μέλη της κοινωνίας αυτής στην κυρίαρχη αντίληψη της για τον άνθρωπο. Η κριτική της θρησκείας και των θεών είναι το αμέσως επόμενο ή σχεδόν ταυτόχρονο στάδιο της κριτικής αυτής. Με τον όρο κριτική εννοείται εδώ όχι μόνον εκείνη που ασκείται συνειδητά και προφερείται δημόσια, αλλά και εκείνη που ασκείται ασυνείδητα και σιωπηλά από πολύ μεγάλο μέρος των μελών μιας κοινωνίας μέσω της καθημερινής τους δραστηριότητας, όταν αυτή έρχεται σε αντίθεση με τις άρχουσες και καθιερωμένες μέχρι τη στιγμή εκείνη μορφές πράξης και σκέψης.

Η διαπίστωση λοιπόν σύμφωνα με την οποία κάθε κοινωνία αναπαράγεται και μετασχηματίζεται, αναπαράγοντας και μετασχηματίζοντας, στο κοσμοθεωρητικό επίπεδο, πριν απ' όλα, την αντίληψη της ή τις αντιλήψεις της για τον άνθρωπο, αποτέλεσε το κίνητρο αλλά και τη βάση της εργασίας αυτής, σκοπός της οποίας είναι η μελέτη των κυρίαρχων αντιλήψεων για τον άνθρωπο στην πορεία του Ελληνισμού.

Οι προτάσεις που ακολουθούν αποτελούν μια πρώτη διάρθρωση του θέματος, έναν πρώτο σχεδιασμό σειράς υποθέσεων, θα λέγαμε σκέψων που ψηλαφούμε ακόμη και οργανώνουμε, αλλά των οποίων η ως τώρα επεξεργασία μας επιτρέπει να επιχειρήσουμε μια πρώτη σύνθεση.

Αντώνης Παπαρίζος

Κοινωνιολογία θρησκείας

1. Αρχαία Ελλάδα

Ήρθε ο χρόνος που καθόρισε η μοίρα και οι θεοί έπλασαν τα γένη των θνητών, ζώων και ανθρώπων, από χάρμα και φωτιά, λέει ο Πρωταγόρας στον ομώνυμο διάλογο του Πλάτωνα, και ανάθεσαν στον

Προμηθέα να τους χαρίσει τις ικανότητες που ήταν χρεία για τη σωτηρία τους. Ο Επιμηθέας ζήτησε από τον Προμηθέα να κάνει εκείνος το μοίρασμα και έτσι έγινε. Όταν όμως έφτασε η ώρα των ανθρώπων δεν είχαν απομείνει άλλες ικανότητες. Τότε έκλεψε ο

Προμηθέας από τον Ήφαιστο και την Αθηνά τις τέχνες και τις έδωσε στους ανθρώπους μαζί με τη φωτιά.

Οι άνθρωποι μήχαν στον Κόσμο, έκαναν θωμούς, άρθρωσαν τη γλώσσα, δημιούργησαν με τις τέχνες κατοικίες και ενδύματα και

πήραν από τη φύση την τροφή. Μην έχοντας όμως την πολιτική τέχνη ζούσαν διάσπαρτοι.

Κάθε που μαζεύονταν σε πόλεις αδικούσαν και σκότωναν ο ένας τον άλλο. Έτσι έμεναν δίχως σωτηρία. Ο Δίας, φοβούμενος μήπως χαθεί το γένος των ανθρώπων, έστειλε τον Ερμή να τους δώσει την τέχνη της πολιτικής, την αιδώς και τη δικαιοσύνη, ώστε να γνωρίσουν τους δεσμούς της φιλίας, να ιδρύσουν τις πόλεις και να γίνουν πολίτες.

Δεν είναι απλώς και μόνο κάποιος μύθος αυτό που διηγείται ο Πρωταγόρας, αλλά η θέσμιση της πολιτικής, η θέσμιση της «πόλης» και ακόμη περισσότερο του ανθρώπου ως πολίτη. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο άνθρωπος για την Αρχαία Ελληνική κοινωνία αναδύεται τη στιγμή που ιδρύεται η «πόλις». Ο άνθρωπος ή είναι πολίτης ή παύει να υπάρχει: Μαθαίνει με την πολιτική τέχνη να ζει σε πόλεις ή χάνεται, ως γένος. Και, όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε από την ιστορική πορεία της «πόλης», αν ο άνθρωπος ελευθερώνεται σταδιακά από το πατριαρχικό γένος και αναπτύσσεται ως ελεύθερος, υπεύθυνος και υπόχρεος πολίτης, αυτό οφείλεται στους δεσμούς που θέτει η ίδια η «πόλις».

Η μοίρα της «πόλης» είναι δική του μοίρα. Μόνον ως πολίτης μπορεί να είναι άνθρωπος. Όλες οι μορφές δικαιοσύνης και αναγνώρισης που μπορεί να βιώσει είναι «πολιτικές». Αν πάψει να είναι πολίτης, γίνεται ξένος, κινδυνεύει να γίνει δούλος ή μπορεί να γίνει μέτοικος. Αν ζει έξω από την «πόλη» είναι «αγροίκος». Έχει μια θέση στον Κόσμο επειδή έχει μια θέση στην «πόλη». Η «πόλις» αποτελεί τους τρόπους με τους οποίους ο άνθρωπος αναζητά την αρμονική και τη νοηματική του σχέση με τον Κόσμο, τους τρόπους με τους οποίους δικαιολογεί την ύπαρξή του. Αν καταστραφεί η «πόλις», ο άνθρωπος, μη έχοντας πλέον δυνατότητα νοηματικής αποκατάστασης της ύπαρξής του, «είναι αναγκασμένος» να προσπέσει σε άλλους θεμούς και να παρακαλέσει άλλους θεούς να τον προστατεύσουν.

Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε

ότι στα πρώτα θήματα της «πόλης» η πολιτική είναι η τέχνη της επιβίωσης, η ενότητα των ανθρώπων ή η πρώτη εξισορρόπηση των ανθρωπίνων δυνάμεων και επιθυμιών, των ανθρωπίνων αναγκών και συγκρούσεων. Πολιτική, επομένως, για τους Έλληνες της αρχαιότητας, είναι η σωτηρία των ανθρώπων, η αιδώς και η φιλία, όπως πραγματώνονται στις πρώτες πρακτικές και καθημερινές τους μορφές. Όταν αργότερα η «πόλις» αναπτύσσεται, η αιδώς και η φιλότιχη γίνονται σωφροσύνη και ευσέβεια, δικαιοσύνη και ελευθερία, γίνονται αρετή. Επομένως, πολιτική είναι η αναζήτηση του αγαθού και του ωραίου, και άνθρωπος η άσκηση στην αναζήτηση αυτή, τη διαχείριση της σωτηρίας των ανθρώπων, η άσκηση στην αρετή.

Παρόλο που όμως ότι η πολιτική στην πράξη κλείει μέσα στη μορφή αυτή του ανθρωπισμού, υπακούει στη λογική των κοινωνικών συγκρούσεων και των αδυναμιών του ανθρώπου. Συνδέθηκε με τη βία και τη θέσμιση. Απέκλεισε από την πολιτική ζωή τόσο τις γυναίκες και τους δούλους όσο και τους ξένους. Όρθωσε ανάμεσα στις πόλεις τον πόλεμο και το πάθος. Τραγική αποδείχθηκε η μοίρα πολλών ανθρώπων στους κόλπους της «πόλης». Αυτή δεν είναι άλλωστε η άλλη πράξη της πολιτικής, η τραγωδία; η σύγκρουση των ανθρώπων μεταξύ τους και με τη μοίρα; η δοκιμασία; Το συχνά επαναλαμβανόμενο πέρασμα από την κατάσταση του πολίτη στην κατάσταση του δούλου και η απελευθέρωση των δούλων, αλλά και η τραγική επέμβαση των γυναικών στην πολιτική δράση και ζωή ανδρών επιφανών, όπως εκείνη της Κλυταίμηδρας, της Μήδειας και της Αντιγόνης, είναι τα γεγονότα που θα επιφέρουν μια κάποια μορφή επέκτασης της αντίληψης του ανθρώπου/πολίτη σε όλα τα ανθρώπινα όντα οποιουδήποτε γένους και τάξης. Θα μπορούσαμε λοιπόν καταλήγοντας να πούμε, ότι κατά την πρώτη περίοδο ίδρυσης της «πόλης», άνθρωπος είναι ο πολίτης στην προοπθείά του για συλλογική επιβίωση και σωτηρία, ενώ κατά την περίοδο της ακμής της,

ο άνθρωπος γίνεται άσκηση, άσκηση στην ελεύθερη πολιτική δράση, άσκηση δικαιοσύνης, σωφροσύνης και ευσεβείας, η οποία όμως μπορεί να οδηγήσει στην τραγωδία και τη δοκιμασία.

Ζωή στην «πόλη» σκοπεύει στην πολιτική αρετή, γι' αυτό και ο ίδιος ο άνθρωπος ως πολίτης είναι άσκηση εναρμόνισης του όντος με την πολιτική κοινωνία και τον Κόσμο, άσκηση και πραγμάτωση της αρετής και επομένως έργο τέχνης. Ο θάνατος είναι επιλογή και πράξη πολιτική, πράξη σωφροσύνης και ευσεβείας. Είναι η αναζήτηση της «τελειώσεως» στην πολιτική του ζωής, η ολοκλήρωση της άσκησης για την αρετή, που είναι αυτός ο ίδιος ο άνθρωπος.

II. Η Ελληνιστική περίοδος

Και η Αρχαία Ελληνική κοινωνία καταλείπεται. Ο Μέγας Αλέξανδρος μεταφέρει τον Ελληνισμό στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι δομές της «πόλης», από τη μια πλευρά, και οι μορφές οργάνωσης των διαφόρων εθνοτήτων της Ανατολικής Μεσογείου και της Μεσοποταμίας, οι οποίες και βασίζονται στην πατριαρχική κυρίως οργάνωση του γένους αλλά και της κόμης, από την άλλη, αρχίζουν να καταλύονται. Τα Ελληνιστικά Βασίλεια, ενώ αρχικά ιδρύονται πάνω στις προηγούμενες μορφές οικονομικής, πολιτικής και νοηματικο-ιδεολογικής οργάνωσης της ζωής των ανθρώπων, στη συνέχεια και σχεδόν ταυτόχρονα επιφέρουν ριζικές μεταβολές και με μεγάλη ταχύτητα μάλιστα.

Μια νέα μορφή ατομισμού προβάλλει, που θα την ονόμαζε οικονομικό ατομικισμό, και ο άνθρωπος, χωρίς να γίνεται «κυνικός», γίνεται κοσμοπολίτης. Μεταλλάσσεται αναγκαστικά σε πολίτη της Μεσογείου και σταδιακά πολίτη του Κόσμου. Η συμμετοχή του στον πολυεθνικό Κόσμο της Ελληνιστικής Μεσογείου γίνεται περισσότερο καθοριστική για τη ζωή του από όλες τις άλλες δομές στις οποίες συμμετείχε ως τώρα. Μόνον που τούτη η «πολιτεία», στην οποία υπάγεται αναγκαστικά, ξεφεύγει τελείως από τον έλεγχό του. Δεν είναι μίτη η Ελληνική «πόλις» για τους Έλλη-

νες: πόλις/Κόσμος για την οποία ήταν υπεύθυνος, μήτε το γένος, η κώμη και η φυλή για τις ποικίλες ανατολικές εθνότητες: πλαιοίο στο οποίο είχε μια καθημερινή ύπαρξη. Η «πολιτεία» αυτή είναι ανεξέλεγκτη, χαοτική, συναισθηματικά και βιωματικά απροσπέλαστη. Εντείνεται στις διαστάσεις του Κόσμου. Γίνεται Σύν-παν.

Η πολιτική πλέον είναι τέχνη δίχως δυνατότητα χρήσης και δίχως σκοπό. Η ωφροσύνη, η ευσέβεια και η αρετή της Ελληνικής παιδείας χάνουν το θεσμικό πλαίσιο της δημόσιας πρακτικής ανάπτυξης τους, την «πόλη», και δεν μπορούν παρά να εμφανίζονται ως απολιτικές και, επομένως, ως προσωπικές ποιότητες των ανθρώπων. Ο φιλετικός άνθρωπος της ανατολής, χάνοντας σε μεγάλο βαθμό τα εθνικά του χαρακτηριστικά, οδηγείται σε άλλες αντιλήψεις για τη ζωή και τη δράση. Η νέα κυριαρχία, βιωματική και καθημερινά πρακτική κατάσταση για τον άνθρωπο, ο άνθρωπος / κοσμοπολίτης, επιβάλλεται και επιβεβαιώνεται στις συνειδησεις και όταν ακόμη οι άνθρωποι οι ίδιοι δεν το «συνειδητοποιούν».

Τα ρεύματα της Ελληνικής σκέψης, και ανάμεσά τους ο στωικισμός, προβάλλουν μια νέα ολική θεωρητική αντίληψη και αναπαράσταση του Κόσμου. Ο γνωστικισμός, θρησκευτικό καταρχήν ρεύμα μεσοστασιακής καταγωγής, ο οποίος δέχεται, μεταξύ άλλων, κυρίως ότι ο άνθρωπος φέρει μέσα του ένα κομμάτι κοσμικού φωτός, αρχίζει να εγκαταλείπει την αρχική του κοιτίδα και να μεταδίδεται στη Μεσόγειο, αποκτώντας, στην επαφή του με τον Ελληνισμό, φιλοσοφικές διαστάσεις.

Ο Μεσογειακός Κόσμος χάνει την εφηβική του γοητεία. Η επιβίωση γίνεται δυσκολή. Οι Ελληνικές μυστηριακές λατρείες του Διονύσου, του Απόλλωνα και της Δήμητρας ανατινάζονται με τις αντίστοιχες ανατολικές του Άδωνη, του Σάραπι και της Ίσιδος και δίνουν έμφαση στο αίτημα της μυστηριακής ένωσης του ανθρώπου με κάποιο θεό, το αίτημα της αθανασίας, για να το μεταδώσουν σε ευρύτερα λαϊκά στρώματα. Η ψυχή, παλαιά Ελληνική αντίληψη,

συνδέεται με το αίτημα αυτό και αρχίζει να αποκτά νέα μορφή, επιτρέποντας την ανάπτυξη της ελπίδας, ότι μια άλλη ζωή, στα πλαίσια ενός άλλου Κόσμου, είναι πιθανή.

Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να πούμε για τον άνθρωπο της Μεσογείου κατά την Ελληνιστική περίοδο, ότι μετατρέπεται σε ένα παθητικό κοσμοπολίτη, που έχοντας χάσει τα προηγούμενα ιστορικά, πολιτικά και νοηματικά του χαρακτηριστικά αρχίζει να επιδιώκει την αθανασία και τη σύνδεση με έναν άλλο Κόσμο, καλύτερο από τον επίγειο.

III. Ελληνορωμαϊκός Κόσμος

Ο Κόσμος όμως συνεχίζει να μεταβάλλεται. Η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία ενοποιεί πολιτικά τη Μεσόγειο και τείνει να την οργανώσει σε ενιαία πολιτική κοινωνία. Ο Ελληνιστικός κόσμος αποκτά μια άλλη συνθετική διάσταση: Τη ρωμαϊκή. Η μεταβλητότητα των Ελληνιστικών Βασιλείων αντικαθίσταται από την οικομενικότητα της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, τόσο στο επίπεδο της οργάνωσης όσο και στο νοηματικό και ιδεολογικό επίπεδο. Η πολιτική αποκτά έναν νομικό, διαχειριστικό και στρατιωτικό χαρακτήρα, ενώ η υλοποίησή της αναπτύσσεται με δύο τρόπους. Έναν σταθεροποιητικό, που οφείλεται στις οργανωτικές δομές, και έναν ανατρεπτικό, που πηγάζει από τις μόνιμες συγκρούσεις των ισχυρών στρατιωτικών και τους πολέμους. Στο εσωτερικό μιας τέτοιας οικομενικής αυτοκρατορίας τα παλιρροϊκά κύματα αναδιοργάνωσης των κατακτημένων περιοχών και οι διαδοχικοί πόλεμοι τείνουν να εξαντλήσουν τις προηγούμενες δομές οργάνωσης και ταυτόχρονα τον άνθρωπο. Οι παραγωγικές, πολιτικές και θρησκευτικές μορφές δράσης και οργάνωσης απουσιάζουν μεταξύ τους ως προς το νοηματικό τους περιεχόμενο. Οι οικονομικές δραστηριότητες των ανθρώπων διαχωρίζονται από τις πολιτικές και τις θρησκευτικές για τις περισσότερες από τις εθνότητες της Μεσογείου. Η ταυτότητα των ανθρώπων δύσκολα προσδιορίζεται από την

εθνική τους καταγωγή και την πατροπαράδοτη θρησκεία τους. Και οι δύο αυτοί προσδιοριστικοί παραδοσιακοί παράγοντες δεν αρκούν για να επακαταστήσουν τον άνθρωπο πάνω σε τούτον εδώ τον Κόσμο και να του προσδώσουν κάποιας λόγου ύπαρξης. Μια νέα περίοδος αγωνίας και άγχους αρχίζει για τον άνθρωπο δίχως η οικομενική Ρωμαϊκή Πολιτεία να μπορεί να του προσφέρει αναγνώριση και δικαίωση.

Αν κατά την αρχαιότητα η ζωή στον Κόσμο τούτο είναι επιβιωμητική και ο θάνατος πράξη πολιτική και αναζήτηση της τελείωσης, κατά την περίοδο τούτη γίνεται βόρρο αβάσταχτο και ο επίγειος Κόσμος ανειπιθύμητος και κακός. Ο θάνατος έπαψε να είναι πράξη αλλά γεγονός αναπόφευκτο, ποιητή που επεβλήθη, καταδικη και απόδειξη της πτώσης του ανθρώπου από έναν πρότερο φωτεινό Κόσμο ή κατάσταση. Συναίσθημα μηδενικότητας τον κατέχει και μια σταθερή επιβίωση λύτρωσης. Η δυνατότητα δικαίωσης σε κάποιον άλλο Κόσμο αρχίζει να του φαίνεται πιο πιθανή και περισσότερο ικανοποιητική. «Όπως η γη είναι η άκρη μιας βελόνης στο άπειρο διάστημα, παρόμοια η ζωή του ανθρώπου είναι η άκρη μιας βελόνης στον άπειρο χρόνο», θα μας πει, ανάμεσα σε άλλους συγγραφείς της περιόδου, ο Μ. Αυρήλιος –στοϊκός φιλόσοφος, αυτοκράτορας της Ρώμης από το 161-180 μ.Χ.: και συνεχίζει: «όλο το έργο του ανθρώπου είναι κηλός και μηδενικότητα». Το όφελος που έχει απ' αυτό: «ένα πουλί που πετά και χάνεται πριν ακόμη μπορέσει να τ' αγγίξει».

Για πρώτη φορά ίσως στην ιστορία της Μεσογείου οι δραστηριότητες των ανθρώπων δεν νοηματοδοτούνται από ένα ενιαίο νοηματικό πολιτικο-θρησκευτικό και κοινωνικό συγχρονικό σύστημα. Οι καθημερινές βιωματικές αντιλήψεις για τον άνθρωπο διαχωρίζονται. Ο άνθρωπος, από τη μια πλευρά είναι πολίτης ή υπήκοος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, κοσμοπολίτης στα πλαίσια ενός Κόσμου ανεξέλεγκτου και ανελέητου, και από την άλλη, σύμφωνα με τα βιώματα του θρησκευτικού και κοσμοθεωρητικού ρεύμα-

τος και λατρείας στα οποία εντάσσεται, έχει ένα ποικίλο και πολύχρωμο νοηματικό περιεχόμενο. Τα μεγάλα ρεύματα σκέψης και οι διάφορες μορφές λατρείας αποκτούν νέες διαστάσεις. Ο στωικισμός και ο νεο-πλατωνισμός διαδίδονται ευρύτερα και συνδέονται με κάποιες από τις λατρείες ή και ακόμη αποκτούν λατρευτικό περιεχόμενο. Ο γνωστικισμός, με τη σειρά του, διαχέεται και συνδέεται με όλες σχεδόν τις κοσμοθεωρίες που ανθούν κατά την περίοδο αυτή. Πρόκειται για λατρείες και ρεύματα σκέψης που νοηματοδοτούν πλέον ποικιλόμορφα τη ζωή των ανθρώπων, εξηγώντας τη σχέση τους με τον Κόσμο, χωρίς ωστόσο να επιτυγχάνουν τη μείωση της αγωνίας και του «υπαρξιακού πόνου». Με άλλα λόγια, όλα συμβαίνουν με τέτοιο τρόπο, ώστε θα μπορούσαμε να πούμε, εντελώς σχηματικά, ότι ο «μεσογειακός άνθρωπος» αναπτύσσει, μέχρι και τον 3ο αιώνα –μετάξύ άλλων–, τρεις βασικούς τρόπους βίωσης της ύπαρξής του, τρεις βασικές αντιλήψεις για τον εαυτό του. Τον άνθρωπο / «Λόγο», για τους στωικούς, τον άνθρωπο / κοσμικό κύταρο φωτός σε κατάσκαση πτώσης, για τα ρεύματα του γνωστικισμού, και τον άνθρωπο / ψυχή που ελπίζει σε μια άλλη ζωή ή την αθανασία, για τις ποικίλες μυστηριακές λατρείες και τον νεο-πλατωνισμό.

Αν για την κλασική αρχαιότητα ο Λόγος ήταν νόημα, ομίλια και λογική, αγνόχρως, για τους στωικούς ο Λόγος αποκτά μια υλικότητα που διαχέεται και διέπει, που οργανώνει και κινεί τον Κόσμο. Ξαυτή τη δύναμη και την ενέργεια που είναι ο Λόγος, ο άνθρωπος μετέχει εξίσου με τον Θεό. Ο άνθρωπος είναι Λόγος όπως και ο Θεός. Η αντίληψη, από την άλλη πλευρά, που ανέπτυξε ο γνωστικισμός, ότι ο άνθρωπος ενέχει ένα κομμάτι φωτός, διαχέεται ακόμη περισσότερο στις μορφές λατρείας της εποχής και διαπερνά κάτω από ποικίλες αποχρώσεις πολλά από τα φιλοσοφικά ρεύματα. Ο άνθρωπος / ψυχή, τέλος, είναι ο άνθρωπος / κοσμοπολίτης, που επιδιώκοντας τη μυστηριακή του ένωση με κάποιον Θεό ή την

αθανασία και στηρίζοντας την ελπίδα της λύτρωσης στην ψυχή, αναζητά τη σωτηρία από τα τριτά του Κόσμου. Είναι απαραίτητο να σημειώσουμε εδώ, ότι μέσα από το μοναδικό ετούτο κίνημα εφεύρεσης και δημιουργίας στοχασμού και μορφών λατρείας που αναπτύσσεται κατά την περίοδο αυτή, λατρείας του ανθρώπου, των θεών, της ζωής, του θανάτου και του Κόσμου, παράγεται ένας μετασχηματισμός της κυριαρχής αντίληψης για τον Θεό, με τέτοιο τρόπο ώστε αρχίζει να αναδύεται το γενικό και αφηρημένο σχήμα, η αντίληψη, δηλαδή, ενός οικουμενικού και μοναδικού Θεού.

Οι ιστορικές συνθήκες, υλικές και ταυτόχρονα νοηματικο-ιδεολογικές, στις οποίες οφείλεται ο μετασχηματισμός αυτός και μέσω των οποίων αναπτύσσονται όλες οι μορφές ανθρώπινης δραστηριότητας, είναι ο οικουμενισμός του Ελληνο-ρωμαϊκού Κόσμου και ο συνεχώς επεκτεινόμενος ατομικισμός στην υλοποίηση της ανθρώπινης ύπαρξης. Το πρώτο μεγάλο στάδιο του μετασχηματισμού αυτού έχει αποκρυσταλλωθεί ξεκάθαρα μέσα και μέσω της οικουμενικοποίησης των θεοτήτων. Οι Έλληνες και οι Ανατολίτες, κυρίως, θεοί οικουμενικοποιούνται αποκτώντας τίτλους, ονόματα, μορφές δράσης και επέμβασης στη ζωή και τον Κόσμο, που στη συνέχεια θα δούμε να αποτελούν τα βασικά χαρακτηριστικά του Τριαδικού Χριστιανικού Θεού. Και τούτο πέρα από τη φιλοσοφική αντίληψη του Ενός, ως αρχή του Κόσμου, που γεννά ο Ελληνικός στοχασμός με το πρόσωπο του νεο-πλατωνισμού και το στόμα του Πλωτίνου, και πέρα από τη λαϊκοποιημένη αντίληψη των στωικών για την προσωποποιημένη αρχή του Κόσμου, το αιώνιο, αμετάβλητο και ύψιστο Δία.

Ο Ήλιος παντοκράτορας και η σώφειρα Αθηνά, ο επιφάνειος Διόνυσος και ο φιλόανθρωπος Σάραπις, η Ίσις χρηστή και η αγία, θεά του ουρανού και της γης, της αγάπης, της σοφίας και της αλήθειας, ο Σαμπαζίνος ο Κύριος, ο άγιος και ο παντοδύναμος, αποτελούν ένα μικρό δείγμα της όλης πορείας του μετασχηματισμού. Θα μπο-

ρούσαμε να πούμε πως οι συνθήκες είναι τέτοιες, ώστε και δίχως το καταλυτικό μήνυμα του ιουδαϊκού μονοθεϊσμού που αγγέλλει ο Ιησούς Χριστός, την ίδια περίοδο μέσω των μαθητών του, η ανάδυση ενός οικουμενικού μονοθεϊσμού, μιας κάποιος μορφής, ήταν από τα πράγματα «δυνατά», χωρίς αυτό να σημαίνει και πραγματικοποίηση.

Και ενώ αυτή φαίνεται να είναι η πορεία των αντιλήψεων που κυριαρχούν αλλά και διαχέονται στα περισσότερα κοσμοθεωρητικά, θρησκευτικά και φιλοσοφικά ρεύματα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, το ιουδαϊκό μήνυμα σωτηρίας που αγγέλλει ο Ιησούς Χριστός αρχίζει να παίρνει μορφή και να γίνεται ευρύτερα αποδεκτό. Ο Ιησούς Χριστός, Υιός του Θεού και Υιός του ανθρώπου, ομιλεί τον λόγο της σωτηρίας. Το μήνυμα μεταδίδεται μέσω των ιουδαϊκών κοινοτήτων της Μεσογείου και πολύ σύντομα μεταφέρεται, κυρίως στην αρχή, από τον απόστολο Παύλο σε πολλές περιοχές της Αυτοκρατορίας για να συνδεθεί αναπόφευκτα με τον Ελληνισμό. Όπως θα δεχθούν στη συνέχεια όλοι σχεδόν οι ιστορικοί, ο Ελληνισμός θα αποτελέσει μια συνηχητή πηγή δυναμισμού, από την οποία και αντλεί τις φιλοσοφικές του διαστάσεις.

Ο Ιησούς Χριστός και ο Χριστιανισμός «ομιλούν» και πολύ σύντομα «σκέφτονται» Ελληνικά. Ο απολογητικός και φιλοσοφικός στοχασμός των χριστιανών είναι Ελληνικός. Πριν σκεφτεί εναντίον του ελληνισμού ο σχηματιζόμενος Χριστιανισμός του 4ου αιώνα έχει αποκομίσει απ' αυτόν όλα τα θεωρητικά και ιδεολογικά μέσα που του ήταν απαραίτητα για να αναδειχθεί σε ολοκληρωμένη ολική κοσμοθεωρία και ιδεολογία, σε ολοκληρωμένη βιωματική και νοηματική αναπαράσταση του Κόσμου. Από την άλλη πλευρά, μελετώντας την ιστορία του Χριστιανισμού και τη διαμόρφωσή του σε οργανωμένη θρησκεία και Εκκλησία, δεν μπορεί κανείς παρά να διαπιστώσει τις πάμπολλες και ποικίλες μορφές που έλαβε το αρχικό μήνυμα του Ιησού Χριστού μέχρι να αποκτήσει την τελική του μορφή. Ο Ιησούς Χριστός,

Μεσσίας, Υιός του Θεού στα πρώτα του θήματα, στο «Σύμβολο της πίστewας» γίνεται Θεός ενσαρκωμένος. Αν, κατά την περίοδο αυτή, ο άνθρωπος γίνεται όλο και περισσότερο μικρός, αδύναμος και θρυματισμένος, άνθρωπος που αναζητά τη λύτρωση και τη φυγή από τον Κόσμο τούτο, και αν οι Θεοί, από την άλλη πλευρά, ενώ ήταν τοπικοί και εθνικοί, τείνουν να γίνουν οικουμενικοί και πανανθρώπινοι, Χριστός είναι η συνάντηση των αντιλήψεων για τον άνθρωπο και τον Θεό.

Αν η πρόταση του Τερτυλλιανού απολογητή, σύμφωνα με την οποία ο Χριστός είναι «ο αληθινός άνθρωπος» και ο «αληθινός Θεός», κρύβει μιαν αλήθεια για το θεολογικό στοχασμό, δεν το συζητούμε ούτε το αμφισβητούμε. Όλα όμως συμβαίνουν με τέτοιο τρόπο, ώστε είναι βέβαιο ότι η πρόταση αυτή κρύβει μιαν ιστορική αλήθεια για το νοηματικό περιεχόμενο που αποκτούν οι αντιλήψεις για τον άνθρωπο από εδώ και εμπρός. Ο Ιησούς Χριστός είναι η συνάντηση του ανθρώπου με τον θεό, η εικόνα, η ολική αντίληψη στην οποία συναντώνται και συγκρούονται όλες σχεδόν οι αντιλήψεις για το τι είναι άνθρωπος, που αναπτύχθηκαν και βιώθηκαν στη Μεσόγειο κατά την περίοδο αυτή. Χριστός είναι η σχέση του ανθρώπου με τον Κόσμο.

Τα προβλήματα για τη θεία και την ανθρώπινη φύση, θέληση και υπόσταση ή ουσία του Ιησού Χριστού, που συντάραξαν την Εκκλησία, αλλά και οι αιρέσεις, οποιoδήποτε κι αν είναι το κοινωνικό και πολιτιστικό τους περιεχόμενο, αναπτύσσονται ακριβώς μέσα από τις βωμένες αντιλήψεις των μεσογειακών πληθυσμών για το τι μπορεί να είναι ο άνθρωπος και ο Θεός. Ο άνθρωπος / «Λόγος» των στωικών, ο άνθρωπος / κοσμικό κύτταρο φωτός των ρευμάτων του γνωστικισμού, ο άνθρωπος / ψυχή που αναζητά την αθανασία και τη λύτρωση, και ο άνθρωπος / κοσμοπολίτης, συναντώνται στην αντίληψη που προσπαθούν να δημιουργήσουν για τον Ιησού Χριστό οι άνθρωποι της Μεσογείου. Έτσι ο Χριστός είναι Λόγος, είναι φως, είναι η ελπίδα της αθανασίας, είναι Υιός του Θεού, Θεός

ενσαρκωμένος, οικουμενικός και μοναδικός, είναι η σωτηρία της ψυχής, είναι άνθρωπος και ταυτόχρονα Θεός. Και όλες τούτες οι αντιλήψεις πρέπει να συντεθούν μέσα στην ίδια και μοναδική αναπαράσταση του Ιησού Χριστού και του Τριαδικού Θεού. Κάτω επομένως από μια ιστορική σκοπιά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η μορφή, η εικόνα ή η αναπαράσταση του Ιησού Χριστού μεσολαβεί, είναι φαντασικό ενδιάμεσο του βιώματος του «μεσογειακού ανθρώπου», στην αγωνία του να βρει μια καθολική αναπαράσταση, μια καθολική αντίληψη για τον εαυτό του, μέσα και μέσω της οποίας θα μπορούσε να βιώσει την ύπαρξή του και να λάβει μια κάποια πιθανή νοηματική, αλλά και εμπειρικο-πρακτική, δικαιοσύνη και σωτηρία.

IV. Ελληνικός Μεσαίωνας

Από τον αργόσυρτο μετασχηματισμό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και μέσα από πορεία συνεχών συγκρούσεων αλλά και ευφύρεσης νέων μορφών δραστηριότητας και αντιλήψεων από τους μεσογειακούς πληθυσμούς, αναδύονται δύο νέοι Κόσμοι. Ο Δυτικός Φεουδαρχικός Κόσμος και η Ανατολική Ορθόδοξη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, η οποία και αρκετά σύντομα γίνεται Ελληνική. Ο Ελληνισμός εξακολουθεί ουσιαστικά να είναι ο ισχυρότερος συνθετικός παράγοντας του Ανατολικού Κόσμου, από κοινού τώρα με τον Χριστιανισμό, που τείνει να αρθρωθεί σε ολοκληρωμένο θρησκευτικό σύστημα. Η Ορθόδοξη Ανατολική Αυτοκρατορία, Βυζαντινή ονομάστηκε από την ιστορική επιστήμη, αποτελεί έναν Κόσμο με δύο ισχυρές μορφές εσωτερικής κίνησης και ζωής. Την οργάνωση και την αστηρή ιεραρχία που επιβάλλει η κεντρική εξουσία και η θεοκρατική αντίληψη του Κόσμου, και τη συνεχή κίνηση των πληθυσμών και των εθνοτήτων που εισβάλλουν στους κόλπους της, εκχριστιανιζόμενοι συνεχώς. Οι δύο αυτοί τρόποι ζωής συγκρούονται, αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοκαταργούνται. Ο Ελληνικός Μεσαίωνας αποτελεί τον Κόσμο της θρησκείας, των

μύθων και των θαυμάτων. Μια αυταρχική θεοκρατική αυτοκρατορία που συμπεριφέρεται ως εάν ήταν το βασίλειο του Θεού επί της γης, και ο επικεφαλής αυτοκράτορας της ο αντιβασιλέας του Θεού.

Παρ' όλα αυτά, ο τρόπος ζωής των ανθρώπων είναι πολύ μακριά από το να είναι ιδανικός. Η θέση του ανθρώπου πάνω στον Κόσμο είναι δεδομένη και νοηματικά αμετάβλητη. Είναι υπήκοος και υπάκουος του αυτοκράτορα στην πολιτική και οικονομική του ζωή, και νοσηματορρηγμα του Θεού στην ψυχιατρική και ιδεολογική του ύπαρξη, υπήκοος της Εκκλησίας και του κλήρου. Οι δύο όμως αυτές αντιλήψεις υλοποιούνται μέσω μιας βασικής και ενιαίας αντίληψης που έχει ο άνθρωπος για τον εαυτό του: Καθ' όλη τη διάρκεια του Ελληνικού Μεσαίωνα είναι χριστιανός.

Αν κατά την περίοδο της ανάπτυξης του Χριστιανισμού, ακόμη και ως το τέλος του 5ου αιώνα, ο άνθρωπος της Μεσογείου αναζητά, μέσω της μορφής του Ιησού Χριστού, μια θέση πολύ κοντά, μέσα σχεδόν στον Θεό – Ιησούς Χριστός είναι ο αληθινός άνθρωπος και ο αληθινός Θεός –, τώρα όλα συμβαίνουν με τέτοιο τρόπο, ώστε θα μπορούσαμε να πούμε ότι η απόσταση ανάμεσα στον άνθρωπο και το Θεό είναι απροσπέλαστη. Ο άνθρωπος είναι ένα ταπεινό δημιούργημα, βεβαρημένος από το προπατορικό αμάρτημα και την υποχρέωση της υπακοής και ουσιαστικά της άνευ όρων υποταγής. Τα εγκόσμια δεν έχουν πλέον καμία αξία ενώπιον του άλλου Κόσμου, και καλείται να αποδεχθεί τη μοίρα του οποιαδήποτε κι αν είναι αυτή. Ανάμεσα σ' αυτόν και τον Θεό δεν υπάρχει παρά η Θεία Πρόνοια και η Τελική Κρίση. Ο άνθρωπος είναι μόνο σκοπός έχει. Να δοξάσει τον Θεό και να σώσει τη ψυχή του. Και εάν είναι δημιούργημα κατ' εικόνα και ομοίωση του Θεού, η πορεία προς το Θεό ή τη τελείωση είναι δύσκολη, αν όχι αδύνατη, και γεμάτη παραίτηση και υποταγή. Ο Κόσμος τούτος είναι ασήμαντος και ο άνθρωπος είναι ο χριστιανός που κινδυνεύει να χάσει τη σωτηρία και την ψυχή του.

V. Υπόδουλος Ελληνισμός, Τουρκοκρατία

Την Ελληνική Ανατολική Ορθόδοξη Αυτοκρατορία του Ελληνικού Μεσαίωνα αντικαθιστά σταδιακά η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στον Ελλαδικό χώρο, κάτω από τον οθωμανικό ζυγό, μετά τη διάπαση που είχαν προκαλέσει τα Ενετικά και Ελληνικά Βασίλεια και Πριγκιπάτα, δημιουργείται η ενότητα του Ελληνισμού. Ο Έλληνας, βέβαια, είναι υπόδουλος και αυτό σημαίνει ότι η ίδια του η ύπαρξη βρίσκεται σε κίνδυνο οποιαδήποτε στιγμή. Τίποτε δεν εξασφαλίζει την επιβίωσή του. Ο κατακτητής ελέγχει και πολύ συχνά καταστρέφει και του αποσπά τα αγαθά που δημιουργεί.

Ο τρόπος δικαίωσης που του απομένει είναι η νοσηματική καταρτηγική δικαίωση που προσφέρει ο Χριστιανισμός, αντιπαρεθέτοντας ταυτόχρονα τον Έλληνα και τον αλλόθρησκο Οθωμανό. Ο υπόδουλος Ελληνισμός ενισχύει τη συνείδηση της ενότητας και της συνεκτικότητάς του, μέσω του Χριστιανισμού που του παρέχει διαφοροποίηση και αναγνώριση, στα πλαίσια βέβαια της μόνιμα σε εργήγορση εθνικής του συνείδησης, της γλώσσας του, της ακριτικής και δημοτικής του ποίησης, όπως και της καθημερινής του ιδιαίτερης κουλτούρας. Ο Χριστιανισμός για τον Έλληνα της Τουρκοκρατίας μιλά και σκέφτεται Ελληνικά, είναι Ελληνικός άρχατα από την πολυεθνική δράση της Εκκλησίας, που από την πλευρά της προωθεί την ελληνική γλώσσα.

Όσον αφορά την αντίληψη που μπορούν να έχουν για τον εαυτό τους οι Έλληνες ως άνθρωποι, θα μπορούσαμε να επισημόνουμε τα εξής. Στον Ελλαδικό χώρο και οπουδήποτε αλλού στη Μεσόγειο, όπου ο ελληνισμός έχει συνείδηση της πολιτιστικής του οντότητας, ο Ιησούς Χριστός γίνεται η κεντρική συμβολική μορφή, η κεντρική αντίληψη ανάμεσα και σε άλλες, μέσω της οποίας οι Έλληνες μπορούν να συλλάβουν την ανθρώπινη ύπαρξή τους και να αντιπαραταχθούν στον κατακτητή. Ο Ιησούς Χριστός εχειωρίζεται από τον Τριαδικό Θεό και θιώνεται από τους Έλληνες με βάση

τα δύο σημαντικότερα γεγονότα που καθόρισαν τη ζωή του: τη θυσία και την ανάσταση. Χριστός για τους Έλληνες της Τουρκοκρατίας είναι πριν απ' όλα και πάνω απ' όλα θυσία, πάθος και ελπίδα ανάστασης. Διότι αυτός είναι και ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιοι αντιλαμβάνονται και θιώνουν τη δική τους ανθρώπινη κατάσταση. Η ζωή τους χαρακτηρίζεται από τη συνείδηση της υποδούλωσης, τον αγώνα και τη θυσία, από τη μια πλευρά, και την ελπίδα της ανάστασης, δηλαδή της απελευθέρωσης, από την άλλη.

Πρόκειται για δύο βασικά συναισθήματα που διαπερνούν καθημερινά, θα λέγαμε, τους Έλληνες, αν λάβουμε υπόψη μας τις ιστορικές συνθήκες και τις ανάγκες μέσα στις οποίες ζουν. Αυτό σημαίνει, επίσης, ότι οι μορφές αναγνώρισης και δικαίωσης που μπορούν να απολαύσουν συνδέονται άμεσα με τη θυσία και την ελπίδα της ανάστασης. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να πούμε ότι, κατά την περίοδο αυτή, όλα συμβαίνουν με τέτοιο τρόπο ώστε οι Έλληνες ως άνθρωποι αναγνωρίζουν τον εαυτό τους μέσω –συμβολικού ενδιάμεσο– της μορφής του Ιησού Χριστού, εφόσον το ισχυρότερο συναίσθημα που τους διέπει είναι η ελπίδα της ανάστασης και της απελευθέρωσης: ανάστασης του κάθε Έλληνα ως ανθρώπου, αλλά και του Γένους συλλογικά. Ζώντας τη θυσία και την ελπίδα της ανάστασης, οι Έλληνες θιώνουν υπερβατικά την απελευθέρωση, ξεπερνούν την κατάσταση της δουλείας και ορθώνονται πολιτικά γεναντι στον κατακτητή. Το θίωμα της ανάστασης εδώ είναι η πολιτική και εθνική πράξη της εξέγερσης και της επανάστασης, είναι η επιθυμία της εθνικής αλλά και της ανθρώπινης και κοινωνικής ελευθερίας.

Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να πούμε κλεινοντας, ότι οι Έλληνες, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, συλλαμβάνουν και συνειδητοποιούν την ταυτότητα του γένους, μέσω του πάθους και της ανάστασης, και υλοποιούν την ύπαρξή τους, ως την ζωντανή αναζήτηση μιας εθνικής, πολιτικής αλλά και ανθρώπινης απελευθέρωσης και ταυτόχρονα δι-

κωίωσης.

Για την ελληνική κοινωνία μετά την απελευθέρωση δεν μπορούμε να πούμε παρά δύο μόνο λόγια. Η αντίληψη/εικόνα του Ιησού Χριστού, μέσω της οποίας οι Έλληνες της Τουρκοκρατίας γνωρίζουν νοσηματική αναζήτηση της ανάστασης, αρχίζει να χάνει την αμεσότητά της. Η Ελληνική κοινωνία παίρνει αναπόφευκτα την πορεία του εκσυγχρονισμού. Μέσω της αίσθησης ότι καθ' όλη την περίοδο μετά την απελευθέρωση, οι Έλληνες ψηφασμένοι μια νέα αντίληψη για τον άνθρωπο με βάση τις πιθανές αντιλήψεις για τον πολίτη. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, κατά τις τελευταίες δεκαετίες κυρίως, μέσα από τη λογοτεχνία, και όχι μόνον, αναφάνεται η αναζήτηση μιας νέας αντίληψης, μιας νέας κοινωνικής και πολιτικής «ταυτότητας», που δεν έχει ακόμη αποκρυσταλλωθεί και ελπίζω να συνδεθεί με την κατανοήση όλων των ιστορικών περιόδων του Ελληνισμού και όχι μόνο με κάποιες απ' αυτές.

Βασικοί συγγραφείς:

Θεορία: K. Marx, M. Weber, E. Durkheim, A. Gramsci, P. Bourdieu, F. Chatelet, C. Castoriadis, H. Desroche, M. Godelier, K. Kosik, H. Lefebvre, **Άρχαοι Έλληνας:** Αριστοτέλης, Πλάτων, F. de Coulanges, V. Ehrenberg, M. J. Finley, L. Garnet, P. Leveau, G. Glotz, C. Mosse, J.-P. Vernant, **Ελληνιστικός και Ελληνορωμαϊκός Κόσμος:** M. Rostovtzeff, A. Moret, E. R. Dodds, P. Brown, J. Bayet, P. Petit, R. Combes, J. Rouge, A. Grenier, P. Jouquet, **Χριστιανισμός:** F. C. Baur, D-F Strauss, A. Harnack, W. Bauer, R. Bultmann, E. Renan, A. Loisy, P. Alfari, M. Goguel, C. Guignebert, M. Simon, J. Danielou, A-D Nock, C.H. Dodd, M. Grant, L. Kirsof, F.J.F. Jackson, A. Toynbee, O. Cullmann, **Ελληνικός Μεσαίωνα:** H. Ahneltier, N. Baynes, L. Breher, C. Dieltz, J. Duchesne-Guillemin, J-M Hornus, G. Ostrogorsky, A-A Vasiliev, D. Zakithinos, K. Paparrigopoulos, **Τουρκοκρατία:** N. Σβρόνιας, K. Τσουκόλας, B. Φιλίας, K.Θ. Δημητράς, Δ. Δανιηλίδης, κ.ά.

The Prevailing Concepts of Man in Hellenism and Christianity

A. Paparizos

Societies are structured and formed through an image of cosmothereic perception of what they really represent. The nucleus of the concept of this representation is man himself.

In the autonomous ancient Greek city man is a free citizen; in the universal Christian society he is a Christian subject and a bondman; while in a free, contemporary national society he is a continuously emerging and self-created being.